

ПРО ГАВАНЕ ГЕГЕЛЬЯНСТВО ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО В ЙОГО «ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

Автор статті, полемізуючи з Г. Грабовичем щодо методології «Історії української літератури» Д. Чижевського, пропонує дослідникам відмовитися від введення наукового доробку вченого в рамки гегельянства, відродженого у першій половині ХХ ст. в західноєвропейській культурі. Наголошується на тому, що «Історія української літератури», що й нині зберігає своє наукове та евристичне значення, є оригінальною за концепцією та масштабністю змістового матеріалу, вона залишається працею автор а-ерудита, методологія якого сформувалася в контексті гуманітарної європейської, переважно німецької, думки першої половини ХХ ст.

У 1977 році, вісім місяців по смерті Дмитра Чижевського, Омелян Прицак та Ігор Шевченко, редактори «Harvard Ukrainian Studies» (Vol. 4, December), у «Notes from the Editors», писали: «Як гегельянець, Чижевський вірив, що прогрес у науці здійснюється в діалектичному процесі і надіявся, що колись з'явиться молодший колега, котрий представить антитезу до його праці. Він радий був почути від нас, що проф. Грабович береться дискутувати з його концепцією історії української літератури і думав про те, щоб оформити власну відповідь... «Роком пізніше, у тому ж журналі, Григорій Грабович таки виступив зі своєю антитезою під заголовком «Toward a History of Ukrainian Literature», яка ще через три роки вийшла у світ окремою брошурою у монографічній серії HURI. Так ось що Грабович твердив у цій полемічній брошурі: «...Його мислення в «Історії української літератури» глибоко гегельянське. Основними виявами такого мислення, з одного боку, є ідеалістичне розуміння Чижевським літературної історії, через що ідея (хоч і складна та напрочуд розгалужена, наприклад ренесанс чи бароко) і стиль, що втілює цю ідею, стають природним і майже єдиним об'єктом його дослідження; з другого боку, його відчуття неперервної діалектики ідей-стилів (ренесанс супроти бароко, класицизм супроти романтизму) також гегельянське. Хоча Чижевський не може очевидно постулювати остаточний синтез, тобто останній літературний стиль (чи ідею), з якою літературна історія сягла би своєї кульмінації, він запозичує гегельянське поняття закритої (якщо не конче телеологічної) системи».

Як був би зреагував Чижевський на таке твердження? Те, що я скажу, в жодному разі не претендує бути вірогідною відповіддю Чижевського. Але у світі його відомих реакцій на подібні ярлики насмілюся твердити, що він би міг відповісти. Свого часу про своє гегельянство він

сказав: «...bin ich ein Hegelianer in weiteren Sinne des Wortes» («я гегельянець у широкому значенні цього слова»), а про свій формалізм: «Ich möchte aber nicht verschweigen das mich dann als Formalist in meinen Sinne betätigt habe» («однак не можу приховати, що тоді я діяв як формаліст у власному розумінні»). Такі самовизначення - «in weiteren Sinne, in meinen Sinne» - надто важливі, бо підкреслюють самостійність його інтелектуального мислення. Наскільки він був гегельянцем і наскільки розходився з ним, не є головним предметом мого теперішнього виступу.

У 1995 році на конференції AAASS, у Вашингтоні, у доповіді «Редуктивна модель «Історії української літератури» Дмитра Чижевського», я також доводив, що у питанні періодизації Чижевський перебував під впливом Гегеля, проте не його «діалектики», а його «органічної метафори» про народження, дозрівання, похилий вік і смерть. Відтак зародження українського літературного процесу Чижевський вбачав у дохристиянсько-варязьких та слов'янських усних традиціях, дозрівання - у XII-XIII ст., його апофеоз - у бароковій добі, а смерть - у другій половині XVIII ст., себто тоді, коли було скасовано «майже всі рештки української автономії - гетьманщину, Січ, закріпачене селянство, обернено Україну на російську провінцію». Відродження другого літературного процесу він вбачав у часах «формування єдиної літературної мови - до того мови народної. Цей процес дозрів в романтизмі, осяг своїх вершин у творчості Шевченка і завершився у реалізмі».

Так, Чижевський як видатний знавець Гегеля, до того ж прихильний до його ідеалізму, не уникнув впливу останнього. Однак при цьому, як і багато інтелектуалів того часу, він залишався самим собою. Не треба забувати, що він був також студентом Едмунда Гуссерля, «Філософія як точна наука» якого епістемологічно була для

Чижевського імперативом і феноменологія якого не має нічого спільного з гегельянством. Чи не тому Чижевський в «Історії української літератури» і зосередив свою увагу на її аподиктично певному аспекті – стильових властивостях мови, й чи не тому, власне, порядком феноменологічної редукції (епохе) і себе, і той політичний та ідеологічний контекст, в якому ця мова виникла, він вилучив із тексту своєї «Історії» (за винятком розділу про бароко, де його авторська присутність очевидна). Як формаліст, він також не міг бути ортодоксальним гегельянцем, бо й сам Гегель у «Лекціях з естетики» не відносить форму мистецтва до його центральної категорії. Якраз навпаки, Гегель був вороже настановлений «до претензійної естетичної критики», себто до формалізму, який, на його думку, зводить твір до абстрактних категорій, ігнорує його зміст і перешкоджає прогресові і рухові одного явища до другого [1].

Отже, на якій понятійній платформі Чижевський спорудив свою «Історію української літератури»? Відповідати на це питання немає потреби, бо автор сам відповів на нього у вступі до власної праці. «В цій книзі, – читаємо там, – робимо спробу використати досягнення всіх вищеподаних течій, не ігноруючи навіть тепер застарілих романтиків. Але велику увагу буде присвячено тим питанням, що досі недостатньо висвітлювалися: питанням формальним та питанням періодизації» [2]. Що це за течії? Це **філологічна**, в російській літературі представлена І. Срезневським, М. Тихонравовим, М. Сухомлиновим, А. Пипінім, А. Соболевським, М. Сперанським, В. Істріним, а в українській – О. Огоновським, М. Петровим, М. Дашкевичем; це **соціально-політична**, представлена М. Драгомановим та С. Єфремовим; це **синтетична** (філологічна, духовно-історична та соціально-історична), представлена М. Грушевським; це **стилістико-аналітична** та **формалістична**, представлена М. Зеровим, П. Филиповичем, В. Петровим, О. Дорошкевичем, Б. Якубським, О. Білецьким. Чижевський не синтезував цих течій в один методологічний сурогат, а тільки «робив спробу використати їх досягнення», себто вибирав із них те, що, на його думку, було міродайним, надаючи при цьому перевагу стилістичним питанням.

Чи означає це, що Чижевський був епігоном, вченим без власної концепції літератури та історії? Зовсім ні. Зважте, аби сказати, що «я гегельянець у широкому значенні цього слова», треба було мати неабияку відвагу в обставинах того гегельянського ренесансу першої половини ХХ ст. у західній Європі, що був спровокований працею Вільгельма Ділтея «Молодий Гегель» («Der Junge Hegel», 1905). Оригінальність у науці –

річ відносна. «Історія української літератури» Чижевського порівняно з тим, що створювалося в Україні 50-х років ХХ ст., праця оригінальна і за концепцією, і за широтою та багатством свого змісту. Ось як її схарактеризував М. Наєнко в академічній «Історії української літератури ХХ століття»: «...у роботі Д. Чижевського українська література ...розглядається з позиції її естетичної вартості й стильової динаміки. У науковому розумінні – це один із найпродуктивніших підходів до творчості як самодостатньої, іманентної діяльності людського духу, естетичного осмислення світу. Звернувшись саме до такого способу читання історії української літератури, Д. Чижевський... започаткував, по суті, новий етап у відродженні українського наукового літературознавства після репресивного знищення таких учених, як М. Зеров, П. Филипович, після запропорення до спецсховищ історико-літературних праць М. Грушевського, М. Возняка і С. Єфремова, після виїзду за кордон Л. Білецького та молодших за нього дослідників» [3]. Чижевський використав досягнення різних літературознавчих шкіл української науки і запропонував такий курс «Історії», який мав би водночас і наукове, і навчально-популярне значення.

Але навіть сама по собі ця «Історія» у слов'янському світі унікальна, бо жодних подібних історій з фокусом на стильових властивостях літератури ані в російській, ані в польській, ані в чеській філології 50-х років не було! Не була такою «Історія російської літератури» Д. С. Мирського, ні «Історія польської літератури» Ч. Мілоша, ні «Огляд польської літератури і культури» Манфреда Кривля, ні «Dzieje literatury polskiej» Юліана Кшижановського.

Повертаюся до твердження Грабовича про «глибоко гегельянське мислення» Чижевського в його «Історії української літератури». Це ствердження – спекулятивне, воно ad oculos розходить з текстуальною конкретикою цієї історії. На якій же тоді підставі Грабович робить це своє узагальнення? На тому, що, мовляв, стиль-ідея є єдиним об'єктом дослідження Чижевського. Але ж це зовсім не так, бо в ІУЛ розглядаються і соціально-політичні, і духовно-історичні проблеми, для яких стиль не є спільним знаменником. Крім того, в ІУЛ повністю відсутні гегельянська таксономія мистецтва (символічного, класичного, романтичного), визначення епічної, ліричної та драматичної поезії як своєрідної форми знання, визначення взаємовідношення змісту і форми в поетичній свідомості. Не бачу також, щоб ІУЛ відбивала історіософські погляди Гегеля, викладені в його «Vorlesungen über Philosophie der Geschichte», згідно з якими історія літератури мала би бути прагматичною, оскільки вона переслідує певну практичну мету.

І ще кілька слів про стиль. Грабович твердить, що головним поняттям цієї праці Чижевського є стиль як основа літературного процесу. Це так, але стиль для Чижевського не рівнозначний ідеї. Правдою є і те, що Чижевський не дає свого визначення стилю, та чи було це потрібним? Інференційно це робить кожний мислячий читач цієї «Історії». Стиль для Чижевського був мовною категорією. Тоді на яких підставах Грабович отожднює стиль з ідеєю? Адже такого отожднення немає й у самого Гегеля. Є натомість «ідея, логічне поняття, абсолютний Дух і абсолютний Розум», але не стиль. Раз довільно окресливши стиль як ідею, Грабович далі уже легко проводить паралель між діалектикою Гегеля і чергуванням стилів в історії Чижевського. Зокрема, у невеличкій праці «Культурно-історичні епохи» Чижевський стверджував, що можна навіть помітити певну закономірність у зміні протилежних тенденцій, що «стилістичний розвиток, а почасти й ідеологічний іде шляхом постійного хитання між двома протилежними полюсами». Однак це твердження було навіяне не Гегелем, а Гайнріхом Вольфліном («Renaissance und Barock», 1888) та стилістикою (Stilforschung), – цією домінантною

методологією німецької філології першої половини ХХ ст. Не слід забувати, що Чижевський здобував свій докторський ступінь у німецькому університеті, був професором німецьких університетів Галле, Марбурга, Гейдельберга, одне слово, був ерудованим учасником німецької гуманітарної науки (Geisteswissenschaft). І саме тому, концепційно, його «Історію» треба читати в контексті тієї науки.

На завершення хочу сказати, що я не ідеалізую ІУЛ Чижевського. З усіма своїми достоїнствами й недоліками це праця певного періоду, вивершена ерудицією однієї людини, людини полігістора, якого серед нас, сущих, уже не знайдеш. Резонанс його «Історії» продовжує лунати в наших академічних установах, до неї ми звертаємось і за інформацією, і за інтерпретацією. Вона продовжує зберігати свою наукову та евристичну вагомість. Тим часом в Інституті літератури НАН уже споруджується нова 10-томна історія української літератури, про яку я висловлю свої міркування на засіданні літературознавчої секції.

Сомерсет, 26 лютого, 2004 р.

1. Philosophy of History. – New York, 1956. – Р. 76. –
2. Чижевський Д. Історія української літератури. – Тернопіль: Феміна, 1994. – С 22.

3. Історія української літератури ХХ століття: У 2 кн. / За ред. В. Г. Дончика. – К.: Либідь, 1998. – Кн. II. – С 417.

Ivan Fizer

ABOUT DMYTRO CHYZHEVS'KYI'S IMPLIED HEGELISM IN HIS «HISTORY OF UKRAINIAN LITERATURE»

The article's author polemicalizes with H. Grabowicz concerning the methodology of D. Chyzhevs'kyi's «History of Ukrainian Literature», and proposes that researchers refrain from introducing the scholar's heritage into the Hegelian framework, reborn in the first half of the 20th century in western European culture. Accent is made on the «History of Ukrainian Literature», which even now retains its scholarly and heuristic meaning, as original in concept and scale of content, the work of an erudite author whose methodology was formed in the context of the European, primarily German, humanities tradition of the first half of the 20th century.